

Drs. J.J.J. Kloprogge

JONGEREN VOOR DE LAND- EN TUINBOUW

Verslag van

- a. een enquête op 1000 agrarische bedrijven
- b. een enquête onder 1400 leerlingen van
land- en tuinbouwscholen

Mededelingen en Overdrukken no. 129

Juli 1975

L29
129^B

Landbouw-Economisch Instituut
Afd. Structuuronderzoek

INHOUD

	Blz.
1. INLEIDING	5
2. DE ENQUÊTE OP DE LAND- EN TUINBOUWBEDRIJVEN	8
3. DE LAGERE LAND- EN TUINBOUWSCHOLEN	17
4. DE MIDDELBARE LAND- EN TUINBOUWSCHOLEN	25
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	35
BIJLAGE	43

1. INLEIDING

Het aantal op agrarische bedrijven meewerkende zoons en het aantal voor deze bedrijven beschikbare opvolgers daalt reeds geruime tijd. In 1947, toen de agrarische beroepsbevolking ongeveer haar grootste omvang had bereikt, werden er 110400 meewerkende zoons geteld (het betreft hier zowel geheel als gedeeltelijk meewerkende zoons). In 1956 waren er nog 87600, wat een daling betekent van 2,6% per jaar, in 1965 54000, of wel een daling van gemiddeld 5,3% per jaar, en in 1970 38000, een daling van gemiddeld 7% per jaar 1). Volgens prognoseberekningen zou dit aantal meewerkende zoons tussen 1970 en 1975 verder dalen tot 27000 en in de periode 1975-1980 tot 20000, wat een daling van resp. 6,1 en 5,8% jaarlijks zou betekenen 2). Uit recent cijfermateriaal 3) kan worden berekend dat de daling van het aantal meewerkende zoons tussen 1970 en 1974 6,5% jaarlijks bedroeg, waarbij de daling in de laatste twee jaar van deze periode wel minder was dan die over de eerste twee jaar.

Een afnemende belangstelling van jongeren voor de agrarische sector kan men ook afleiden uit de ontwikkeling van het aantal opvolgers op land- en tuinbouwbedrijven. Tussen 1968 en 1972 daalde het opvolgingspercentage, het percentage bedrijven van bedrijfs- hoofden van 50 jaar of ouder met een bedrijfsopvolger van 14 jaar of ouder, met bijna 8% (er zijn geen vergelijkbare opvolgingscijfers over vroegere jaren). Deze daling deed zich voor in alle regio's en in alle bedrijfstakken, zij het dat de mate van daling niet overal gelijk was 4).

Deze tendenties vormden de aanleiding tot het instellen van een onderzoek naar de belangstelling van jongeren voor het toetreden tot de agrarische beroepsgroep. Onder jongeren wordt met name de groep bedoeld die nog voor de definitieve beroepskeuze staat, dus in ieder geval jonger is dan 20 jaar. Bij dit onderzoek komen vragen aan de orde als: In welk mate is de animo om een beroep in de agrarische sector uit te gaan oefenen bij deze jongeren nog aanwezig? Door welke factoren wordt hun houding bepaald en in hoeverre? Welke ideeën hebben zij met betrekking tot hun beroep? Welke wegen willen zij bewandelen om deze ideeën te kunnen uitvoeren?

-
- 1) B.H. Perdok: "De ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking", LEI, Den Haag, 1970.
 - 2) B.H. Perdok: "Prognoses van bedrijfshoofden en zoons tot 1985", LEI, Den Haag, Interne Nota, 1973.
 - 3) CBS, Landbouwtelling, mei 1974.
 - 4) J.J.J. Klopogge: "De opvolgingssituatie in de Nederlandse land- en tuinbouw", LEI, Den Haag, 1975.

Door het beantwoorden van deze vragen kan informatie worden verkregen over de kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van de "input" van nieuwe arbeidskrachten in de land- en tuinbouw op middellange termijn.

Omdat het land- en tuinbouwonderwijs een der belangrijkste schakels is in de relatie tussen de jongeren die belangstelling hebben voor de agrarische beroepssector en deze beroepssector zelf, werd besloten dit onderwijs expliciet in het onderzoek te betrekken. De problematiek van het agrarisch onderwijs kan immers niet los worden gezien van de problematiek van de agrarische beroepsbevolking en de voor het in stand houden daarvan benodigde aanwas. Het omgekeerde geldt eveneens. Aan de steeds hogere eisen die aan boeren en tuinders worden gesteld, kan slechts worden voldaan als de toetredende beroepsbeoefenaars een behoorlijk niveau hebben. Dit niveau kan slechts bereikt worden bij een goed functioneren van een op de praktische agrarische beroepsbeoefening aansluitend agrarisch onderwijs.

Omdat uit een bestudering van de beschikbare literatuur en statistische gegevens bleek, dat er niet voldoende materiaal voorhanden was om de in de inleiding besproken problematiek te benaderen, werd besloten zelf de benodigde gegevens te verzamelen.

De opzet van het onderzoek was tweeledig. Allereerst werd een landelijke enquête opgezet om voor heel Nederland en enkele regio's (Noord, Oost, Zuid, West) een indruk te krijgen van de plannen die er bij jongeren leven om in de agrarische sector te gaan werken. Deze enquête, die plaats had in de maanden februari tot en met mei 1974, was primair gericht op het verkrijgen van informatie over de beroepsplannen van 12-20-jarige zoons van hoofdberoep landbouwers en tuinders, uit welke categorie immers verreweg het grootste deel van de aanwas van de agrarische beroepsbevolking afkomstig is. De leeftijdsgrenzen werden op 12 en 20 jaar bepaald. Op ongeveer 12-jarige leeftijd ligt meestal het tijdstip waarop men de lagere school verlaat en er een keuze ten aanzien van het voortgezet onderwijs moet worden gemaakt, wat tevens een eerste keuzebeslissing voor de toekomstige beroeps carrière inhoudt. Op 20-jarige leeftijd treedt men meestal in militaire dienst of gaat men een beroep uitoefenen, en hebben de beroepsplannen toch wel een duidelijke vorm gekregen. De gegevens over de plannen van de zoons werden via de ouders en niet via de zoons zelf verzameld, hetgeen om onderzoekstechnische redenen onvermijdelijk was.

Het tweede deel van het onderzoek had betrekking op de leerlingen van een aantal lagere en middelbare land- en tuinbouwscholen. Hierdoor kon niet alleen de hiervoor genoemde doelstelling het agrarisch onderwijs in het onderzoek te betrekken, worden bereikt, maar was het ook mogelijk althans een deel van de jongeren die in de land- of tuinbouw willen gaan werken direct te benaderen en dieper in te gaan op hun plannen ten aanzien van hun toekomstige beroepsuitoefening. De Directie Landbouwonderwijs van het Ministe-

rie van Landbouw en Visserij verleende voor dit deel van het onderzoek haar medewerking, waardoor o.a. de contactopneming met de schooldirecties bijzonder prettig verliep.

Nadere informatie over de steekproeftrekking, opzet en uitvoering van de enquêtes is te vinden in de bijlage.

In deze publikatie worden de eerste resultaten van het onderzoek, voornamelijk op basis van frequenties, weergegeven. Dit houdt in dat nog niet alle opgeworpen vragen volledig beantwoord kunnen worden. Het is evenwel de bedoeling later aan de hand van diepergaande analyses een aantal van de thema's uitvoeriger uit te werken.

2. DE ENQUETE OP DE LAND- EN TUINBOUWBEDRIJVEN

De bedrijven

In het kader van de enquête op de land- en tuinbouwbedrijven, vooral bedoeld om informatie te verschaffen over de beroepsplannen van 12-20-jarige zoons, werden in totaal 1008 bedrijfshoofden geënquêteerd, als volgt verdeeld over de regio's en de groepen van landbouwgebieden.

Tabel 2.1 Verdeling van de geënquêteerden naar regio en landbouwgebied

Noord (Groningen, Friesland, Drenthe)	207 - 21%
Oost (Overijssel, Gelderland)	285 - 28%
Zuid (Noord-Brabant, Limburg)	259 - 26%
West (Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland)	257 - 25%
Zeekleigebieden	115 - 11%
Rivierkleigebieden	85 - 8%
Weidegebieden	181 - 18%
Zandgronden	510 - 51%
Veenkoloniën	29 - 3%
Tuinbouwgebieden	88 - 9%

Alle geënquêteerde bedrijfshoofden oefenen het land- of tuinbouwbedrijf als hoofdberoep uit en hebben minstens één zoon, geboren tussen 1-1-1954 en 1-1-1962. Iets minder dan de helft van de bedrijfshoofden is tussen de 50 en 60 jaar oud, zoals blijkt uit tabel 2.2.

Tabel 2.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden

Jonger dan 40 jaar	: 47	5%
40 - 45 jaar	: 177	18%
45 - 50 jaar	: 266	26%
50 - 60 jaar	: 434	43%
60 jaar en ouder	: 84	8%

Ruim de helft (57%) van de bedrijfshoofden heeft alleen lager onderwijs of enkele cursussen gevolgd, 27% lager voortgezet dagonderwijs, 13% middelbaar agrarisch dagonderwijs, en 3% hoger of

wetenschappelijk onderwijs. Zoals kan worden verwacht hebben de jongere bedrijfshoofden doorgaans wat meer onderwijs gevolgd dan de oudere.

De bedrijven van de geënquêteerden zijn als volgt verdeeld naar bedrijfstype.

Tabel 2.3 Verdeling van de bedrijven naar bedrijfstype 1)

Melkveebedrijven	(SW)	403 - 40%
Bedrijven met intensieve veehouderij	(SG)	280 - 28%
Akkerbouwbedrijven	(SA)	81 - 8%
Tuinbouwbedrijven	(ST)	172 - 17%
Gecombineerde bedrijven	(SK)	72 - 7%

1) Het betreft hier types op basis van de z.g. VAT-typologie, zie Landbouwcijfers, LEI/CBS, 1974, pag. 42.

De bedrijfsomvang is gemiddeld 140 sbe 1). Dit is vrij veel, wat evenwel niet zo verwonderlijk is wanneer men bedenkt dat in de geënquêteerde groep veel boeren zullen voorkomen die rekening houden met een mogelijke opvolging door hun zoon. Het gemiddelde wordt bovendien enigszins omhooggetrokken door een aantal erg grote bedrijven (300 sbe en meer).

Iets meer dan de helft (57%) van de bedrijven zijn eigendomsbedrijven. De arbeidsbezetting van het bedrijf omvat in 67% van de gevallen alleen het bedrijfshoofd; bij 20% bedrijfshoofd en (schoon-)zoon. Op de overige bedrijven maken meestal ook vreemde arbeidskrachten deel uit van de arbeidsbezetting.

Wanneer het de bedoeling is dat het bedrijf later door (een van) de zoon(s) wordt overgenomen, zal het bedrijfshoofd zijn bedrijf veelal aan de moderne ontwikkelingen moeten aanpassen. Hij zal dan moeten investeren. In hoeverre dit gebeurt werd d.m.v. enkele vragen nagegaan. Als investeringen werden hierbij alleen investeringen opgenomen die een bedrijfsuitbreiding impliceerden, dus geen z.g. vervangingsinvesteringen (bv. aankoop eerder gepachte grond etc.).

In de afgelopen vijf jaren had de helft van de bedrijfshoofden in het bedrijf geïnvesteerd. Er werd vooral geïnvesteerd in de uitbreiding van werktuigen/bedrijfsinrichting (door 22%) en in de

1) Een standaardbedrijfseenheid (sbe) is een eenheid normatieve factorkosten (arbeid, netto-pacht, rente) volgens LEI-berekeningen bij moderne doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil in 1968. Zie Landbouwcijfers, 1974, pag. 204.

2) Indien het investeringen betrof van minder dan f 10000,- per categorie (bv. aankoop grond of verbouwing v.d. stal), zijn deze hier buiten beschouwing gelaten.

nieuwbouw van bedrijfsgebouwen/kassen (21%). Ook het aankopen van grond (13%) en de verbouwing van bedrijfsgebouwen/kassen (11%) waren belangrijke investeringscategorieën.

Enigszins vastomlijnde plannen om in de komende vijf jaren te investeren, had 24% van de geënquêteerden. Men dacht vooral aan investeringen in de nieuwbouw van bedrijfsgebouwen/kassen en uitbreiding van de werktuigen/bedrijfsinrichting. Wanneer men de investeringen over de afgelopen vijf jaren en de investeringsplannen over de komende vijf jaren beziet, blijkt dat:

- 41% niet heeft geïnvesteerd en geen plannen heeft om te investeren;
- 10% niet heeft geïnvesteerd, wel plannen heeft om te investeren;
- 35% wel heeft geïnvesteerd, geen plannen heeft om te investeren;
- 14% wel heeft geïnvesteerd, tevens plannen heeft om te investeren.

Drie vijfde van de bedrijfshoofden heeft dus of wel in de afgelopen 5 jaren in zijn bedrijf geïnvesteerd, of heeft althans plannen hiertoe voor de komende 5 jaren. Toch zou een iets groter deel, nl. 66%, graag willen dat een zoon boer zou worden. Een vijfde wil dit liever niet. De overigen hebben geen mening of maakt het niet uit. Gevraagd naar de redenen waarom de zoon(s) geen boer of tuinder zou(den) moeten worden, wordt genoemd:

- een te laag inkomen, veel risico's (door 24%);
- hoge investeringen en zware schulden (door 21%);
- een ongeschikt bedrijf (te klein, slechte ontwatering, etc.) (door 21%).

Ook de gebondenheid aan het bedrijf wordt nog weleens genoemd (door 15%), vooral als tweede reden.

Het is opvallend dat 35% van de bedrijfshoofden verwacht dat bepaalde omstandigheden de ontwikkeling van het bedrijf in de toekomst ongunstig zouden kunnen beïnvloeden, wat natuurlijk ook afbreuk doet aan de toekomstkansen van de zoons op het ouderlijk bedrijf. Als ongunstige omstandigheden worden dan vooral genoemd de verkaveling en ontsluiting van het bedrijf (33%), uitbreidings- en bestemmingsplannen (19%), situering van de bedrijfsgebouwen (10%), en een te klein bedrijf zonder mogelijkheden dit te vergroten (10%). Daarentegenover staat dat 17% van de bedrijfshoofden omstandigheden onderkent die juist gunstig zijn voor de ontwikkeling van het bedrijf in de toekomst, waarbij dan vooral verkaveling en ontsluiting (door 40%) en mogelijkheden tot de vergroting van de oppervlakte (33%) of ruilverkaveling (20%) worden genoemd.

De zoons

Op de 1008 bedrijven zijn gegevens verzameld over in totaal 2278 zoons van 12 jaar of ouder. Van deze zoons zijn er:

- 12 tot 16 jaar 813 (36%);
- 16 tot 20 jaar 774 (34%);
- 20 jaar of ouder 691 (30%).

De gemiddelde leeftijd op het moment van de enquête was 19 jaar. Van de oudste groep was 36% gehuwd. Verreweg de meeste zoons woon- den bij hun ouders in. Slechts 15% was uitwonend. Het betrof hier overwegend zoons uit de groep van 20 jaar of ouder (45% uitwonend).

Tabel 2.4 geeft informatie over het door de zoon(s) gevolgde onderwijs. Hoewel het onderzoek in eerste instantie gericht is op de 12-20-jarige zoons, wordt in de tabellen ook informatie over hun oudere broers gegeven. Er dient evenwel rekening mee te wor- den gehouden dat het daarbij niet gaat om een voor alle boeren- en tuinderszoons van 20 jaar en ouder representatieve groep.

Door de zoons gevolgd onderwijs

Tabel 2.4 Hoogste door de zoons afgesloten of nog gevolgde vorm van onderwijs (aantallen en percentages)

Leeftijdsgroep	12 - 16		16 - 20		20-jar. of ouder		Totaal	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Onderwijs								
Lager (en buitenge- woon)onderwijs	115	14	53	7	104	15	272	12
MULO/MAVO	260	32	80	10	38	5	378	17
HAVO/VWO	86	11	101	13	21	3	208	9
Lager agrar. onderw.	93	11	111	14	135	20	339	15
Middelbaar agrarisch onderwijs na lager								
agrar. beroepsonderw.	-	-	57	7	71	10	128	6
Middelb. agrar. on- derwijs na MULO/MAVO	1	-	23	3	20	3	44	2
Lager niet-agrarisch beroepsonderwijs	256	32	220	29	154	22	630	27
Middelb. technische school	2	-	53	7	29	4	84	3
MEAO en overig mid- delb. beroepsonderw.	-	-	36	5	18	3	54	2
Hoger agrar. onderw.	-	-	8	1	16	2	24	1
Hogere technische school	-	-	11	1	28	4	39	2
HEAO, Ped. Ac., Soc. Ac. en overig hoger beroepsonderwijs	-	-	13	2	25	4	38	2
Wetenschappelijk onderwijs	-	-	8	1	32	5	40	2
Totaal	813	100	774	100	691	100	2278	100

Directe vergelijkingen tussen het onderwijsniveau van de verschillende leeftijdsgroepen zijn weinig zinvol, omdat een ongelijk deel van de jongeren in elk van de groepen de schoolopleiding nog niet heeft afgesloten. Enkele patronen tekenen zich niettemin duidelijk af. Van de 12- tot 16-jarigen is bijna een derde na de lagere school naar de MULO/MAVO gegaan en een even groot deel naar het niet-agrarisch lager beroepsonderwijs, terwijl 11% het lager agrarisch onderwijs is gaan volgen. Eveneens 11% heeft voor een HAVO/VWO-opleiding gekozen. De overigen zitten voor het merendeel nog op de lagere school.

Van de 16- tot 20-jarigen is 29% naar het niet-agrarisch lager beroepsonderwijs gegaan. De MULO/MAVO is voor deze groep van minder belang dan voor de jongeren. Veel ex-MULO/MAVO-leerlingen zullen evenwel inmiddels in andere onderwijscategorieën zijn gekomen. Van de oudere zoons hebben er relatief veel (een vijfde) lager agrarisch onderwijs gevolgd. Dat er van de jongeren minder naar dit onderwijs zijn gegaan, wordt ten dele veroorzaakt doordat oudere broers al agrarische onderwijs- en beroepsplannen hebben. In zo'n geval worden de jongere broers natuurlijk tendentieel meer naar niet-agrarische richtingen gedreven. Het totale effect hiervan is evenwel te gering om de grootte van de verschillen te verklaren. Het is dus toch wel waarschijnlijk dat de belangstelling van boeren- en tuinderszoons voor het lager agrarische onderwijs iets afneemt. Te meer omdat de verschillen mogelijk nog iets groter zouden zijn als alle zoons ouder dan 20 jaar, niet alleen die met broers van 12 tot 20 jaar, hierbij ingesloten zouden zijn.

Van de 12- tot 20-jarigen heeft in totaal 18% gekozen voor het agrarisch onderwijs. Dit is iets minder dan bij de oudere zoons waar 24% agrarisch onderwijs als hoogste vorm van onderwijs doorloopt of heeft doorlopen.

Ook voor deze oudere groep zijn verder het lager niet-agrarisch beroepsonderwijs en de MULO/MAVO-opleiding de belangrijkste categorieën.

Van de totale groep zoons volgt 42% lager beroepsonderwijs (agrarisch of niet-agrarisch) of heeft dit als hoogste onderwijsvorm gehad. Dit percentage is niet uitzonderlijk hoog. Uit de eerste fase van een onderzoek van Cropman en Collaris 1), waar een landelijke steekproef van lagere school-verlaters uit 1965 wordt gevolgd, blijkt dat 40% van deze groep naar het lager beroepsonderwijs is gegaan.

1) Cropman, J.A. en Collaris, J.W.M.: "Van jaar tot jaar, onderzoek naar de beroepsloopbaan van jongens en meisjes die in 1965 het lager onderwijs verlieten, eerste fase, Instituut voor Toegepaste Sociologie, Nijmegen, maart, 1974.

De schoolgaande zoons

De zoons jonger dan 16 jaar waren op het moment van de enquête uiteraard nog schoolgaand. Van de 16- tot 20-jarigen was 54% schoolgaand, 1% had de schoolopleiding afgesloten maar oefende geen beroep uit, 43% oefende een beroep uit, en 2% was niet in staat een beroep uit te oefenen wegens invaliditeit e.d. Van de groep van 20 jaar en ouder 1) was 11% schoolgaand, had 1% nog geen beroep, oefende 87% een beroep uit, en was 1% niet in staat een beroep uit te oefenen. Over degenen die wegens bijzondere omstandigheden niet in staat zijn een beroep uit te oefenen, zijn geen verdere vragen gesteld.

De verdere plannen van degenen die nog een schoolopleiding volgden, liepen voor de drie onderscheiden groepen sterk uiteen, zoals blijkt uit tabel 2.5.

Tabel 2.5 Plannen na beëindiging huidige schoolopleiding (aantallen en percentages)

Leeftijdsgroep	12 - 16 jarigen		16 - 20 jarigen		20-jar. of ouder		Totaal	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Agrarisch onderwijs volgen	122	15	40	10	-	-	162	12
Niet-agrarisch onderwijs volgen	255	32	116	28	9	12	380	29
Onderwijs volgen, richting onbekend	36	4	5	1	-	-	41	3
Beroep in land- of tuinbouw uitoefenen	47	6	64	15	5	6	116	9
Beroep buiten land- of tuinbouw uitoefenen	142	18	157	37	60	77	359	28
Nog geen plannen	200	25	39	9	4	5	243	19
Totaal	802	100	421	100	78	100	1301	100

Een vijfde van de schoolgaande jongeren wil na beëindiging van de huidige schoolopleiding hetzij agrarisch onderwijs gaan volgen, hetzij een beroep in de land- en tuinbouw gaan uitoefenen. Bijna 20% heeft nog geen idee wat te gaan doen na de schoolopleiding. De meerderheid van degenen, die al plannen hebben, zoekt een carrière buiten

1) Deze groep dient hier ter vergelijking bij de jongere groep maar is op zich niet representatief voor de boerenzoons van 20 jaar of ouder, omdat de steekproef was getrokken uit bedrijven waar minstens een zoon van 12 tot 20 jaar aanwezig is.

de agrarische sector. Van de 16- tot 20 jarigen zijn er iets meer van plan voor het agrarisch onderwijs of een agrarisch beroep te kiezen dan van de jongsten. Van de oudste groep dacht slechts 6% van de nog schoolgaanden aan een beroep in de land- en tuinbouw. Het is waarschijnlijk dat in deze groep een relatief groot deel van degenen met agrarische beroepsplannen de opleiding al heeft afgesloten.

Gezien de jonge leeftijd van de zoons hoeft noch de huidige schoolopleiding noch het momenteel uitgeoefende beroep helemaal in overeenstemming te zijn met de eigenlijke beroepsplannen. Daarom is van al de 1326 zoons die schoolgaand zijn of althans nog geen beroep uitoefenen, gevraagd wat voor beroep zij uiteindelijk denken te gaan uitoefenen. De resultaten hiervan komen naar voren in tabel 2.6.

Tabel 2.6 Beroepsplannen van de schoolgaande zoons (aantallen en percentages)

Leeftijdsgroep	12 - 16 jarigen		16 - 20 jarigen		20-jar. of ouder		Totaal	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Landbouwer/tuinder	150	19	85	20	7	7	242	18
Anderszins werken in de agrar. sector	15	2	13	3	1	1	29	2
Niet-agrarisch vak- of handarbeider	164	20	50	12	1	1	215	16
Niet-agrarisch hoofdarbeider	149	19	223	52	82	87	454	35
Weet het niet, mo- gelijk agrarisch	65	8	19	4	-	-	84	6
Weet het niet, waarschijnlijk niet-agrarisch	114	14	16	4	1	1	131	10
Nog helemaal geen idee	145	18	23	5	3	3	171	13
Totaal	802	100	429	100	95	100	1326	100

Tussen de beide jongere leeftijdsgroepen is er weinig verschil, behalve dat een groter deel van de 12- tot 16-jarigen nog geen duidelijke ideeën ten aanzien van het toekomstig beroep heeft en er relatief meer belangstelling is voor niet-agrarische vak- c.q. handarbeidersberoepen. In beide groepen wil een vijfde boer of tuinder worden en bestaat er vooral belangstelling voor niet-agrarische, met name white-collar beroepen. Dat de geringere belangstelling van de ouderen veroorzaakt kan zijn door het feit dat de agrarische geïnteresseerden onder hen al een beroep uitoefenen, is reeds gesteld.

De werkende zoons

Van de zoons van 16 jaar of ouder oefent een belangrijk deel al een beroep uit. Wat voor beroepen dat zijn valt af te leiden uit tabel 2.7.

Tabel 2.7 Door de zoons uitgeoefende beroepen (aantal en percentages)

Leeftijdsgroep	16 - 20 jarigen		20-jar. of ouder		Totaal	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Boer of tuinder	-	-	30	5	30	3
Thuis meewerkend	94	28	149	25	243	26
Loondienst land-/tuinbouw	22	7	35	6	57	6
Niet-agrarisch zelfstandig	2	1	14	2	16	2
Niet-agrarisch vak- of hand- arbeider	192	56	242	41	434	47
Niet-agrarisch hoofdarbeider	26	8	122	21	148	16
Totaal	336	100	592	100	928	100

Van de ouderen is 5% agrarisch bedrijfshoofd. Ongeveer een kwart werkt in beide groepen thuis mee, terwijl 6 resp. 7% in loondienst in de land- en tuinbouw werkt. Het deel van de werkende zoons dat niet-agrarisch hoofdarbeider is geworden is aanzienlijk kleiner dan het deel van de schoolgaande zoons, dat dit wil worden. Het op jongere leeftijd afsluiten van de schoolopleiding door de werkende zoons zal hier niet vreemd aan zijn.

Van de zoons van 16 jaar of ouder, die nu buiten de land- en tuinbouw werken, heeft er een deel vroeger wel op een agrarisch bedrijf meestal het ouderlijk gewerkt. Van de 16- tot 20-jarigen deed dit 7%, van de 20-jarigen of ouder 24%. Het betreft hier meestal vrij lange periodes. Niet minder dan 92% van de oudste groep werkte langer dan een jaar, 56% zelfs langer dan 3 jaar op een agrarisch bedrijf. Van de 16- tot 20-jarigen die vroeger in de land- en tuinbouw werkten, deed 63% dat tussen 1 en 3 jaren, de overigen korter.

Uiteindelijke beroepsbestemming

Wanneer we nu voor alle leeftijdsgroepen een beroepsindeling met de categorieën agrarisch, niet-agrarisch, en nog onbekend opstellen, uitgaande van de beroepsplannen van de schoolgaande en de aard van het werk van de werkende jongeren, geeft dit het volgende beeld.

Tabel 2.8 Beroepsindeling 1) per leeftijdscategorie (aantallen en percentages)

Leeftijdsgroep	12 - 16 jarigen		16 - 20 jarigen		20-jar. of ouder		Totaal	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
agrarisches	230	29	233	30	222	32	685	30
niet-agrarisch	427	53	509	67	462	67	1398	62
nog onbekend	145	18	23	3	3	1	171	8
Totaal	802	100	765	100	687	100	2254	100

- 1) Bij de 12- tot 20-jarigen zijn degenen waarbij de beroepskeuze nog onzeker was, maar wel een voorkeur voor agrarisch c.q. niet-agrarisch werd uitgesproken, ingedeeld als agrarisch c.q. niet-agrarisch, dus niet als onbekend.

Dat op de 1000 bedrijven 685 zoons een agrarisch beroep uitoefenen c.q. willen gaan uitoefenen lijkt aardig overeen te komen met de wens van twee derde van de bedrijfshoofden dat een zoon boer zal worden. Op sommige bedrijven willen weliswaar meerdere zoons boer worden, maar erg vaak komt dit bepaald niet voor.

Bovenstaande cijfers indiceren niet, dat de belangstelling voor een agrarisch beroep in de jongere leeftijdsklassen afneemt t.o.v. de oudere. Het wat lagere percentage in de categorie agrarisch wordt gecompenseerd door de hogere percentages, waarbij de beroepskeuze nog onbekend is en dus de mogelijkheid van een agrarische beroepskeuze nog openstaat. Wel is het zo dat de kans op veranderingen groter is naarmate men jonger is, zodat de zekerheid van bovenstaande indeling voor de jongere leeftijdsgroepen minder is dan voor de oudere. Of en in hoeverre de zoons hun agrarische dan wel niet-agrarische beroepsplannen verder zullen realiseren zal in grote mate afhangen van de mogelijkheden die met betrekking tot de gewenste en alternatieve beroepsposities zullen worden geboden.

3. DE LAGERE LAND- EN TUINBOUWSCHOLEN

Achtergrond van de leerlingen

Van de 725 op de lagere land- en tuinbouwscholen geënquêteerde vierde klassers volgde 58% landbouwonderwijs, 39% tuinbouwonderwijs, en 3% een combinatie van land- en tuinbouwonderwijs. Er zijn slechts weinig (7%) meisjesleerlingen. De meeste van hen zijn afkomstig uit een niet-agrarisch milieu, in tegenstelling tot de jongens (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Beroepen van de vaders van de leerlingen (in percentages)

Beroep vader	Jongens	Meisjes	Totaal
akkerbouwer, veehouder	54	2	51
tuinder, kweker	12	4	11
in loondienst in land- of tuinbouw	2	-	2
in loondienst in een land- en tuinbouwverwante sector 1)	2	2	2
zelfstandige buiten de land-/ tuinbouw	5	24	6
in loondienst buiten de land-/ tuinbouw	25	68	28

1) Bv. in de groene sector (recreatiegebied, natuurpark), bij een bedrijfsverzorgingsdienst, bij de landbouwvoorlichting etc.

Van de leerlingen van wie de vader agrarisch bedrijfshoofd is typeerde 64% het ouderlijk bedrijf als een melkveebedrijf, 3% als een bedrijf met intensieve veehouderij, 6% als een akkerbouwbedrijf, 18% als een tuinbouwbedrijf, en 11% als een gecombineerd bedrijf. Bijna al de boeren- en tuinderszoons werken regelmatig thuis op het bedrijf mee, waarvan 62% 20 uur of meer per week.

Niet al de geënquêteerden zijn meteen na het beëindigen van de lagere school naar het lager agrarisch onderwijs gegaan; 12% ging eerst naar het algemeen vormend onderwijs, 7% naar het niet-agrarisch lager beroepsonderwijs, 2% naar het lager economisch en administratief onderwijs.

Van de kinderen uit de niet-agrarisch milieus hebben er relatief meer eerst ander voortgezet onderwijs gevolgd (33%) dan van de boeren- en tuinderszoons (14%).

Alvorens zij het besluit namen naar een lagere land- of tuinbouw-

school te gaan, hebben de leerlingen doorgaans met anderen overleg gepleegd. Slechts 10% zegt niemand te hebben geraadpleegd. Ouders en onderwijzers worden het meest als partner in het overleg genoemd, beide door 39% van de leerlingen. Men overlegt evenwel niet met beide, maar meestal of alleen met de ouders, of alleen met de onderwijzers.

De houding van de (al dan niet geraadpleegde) ouders tegenover de agrarische schoolkeuze blijkt overwegend positief te zijn geweest. In 13% van de gevallen gaven de ouders hun kinderen de raad naar het lager agrarisch onderwijs te gaan. Ruim vier vijfde liet de kinderen vrij in hun beslissing, maar was het met de keuze eens. Vijf procent was het niet met de keuze eens of raadde zelfs af land- of tuinbonderwijs te gaan volgen.

Achteraf gezien heeft het grootste deel van de leerlingen geen spijt van de gemaakte keuze. Op de vraag of ze weer het lager agrarisch onderwijs zouden gaan volgen als ze nog een zouden kunnen kiezen, antwoordde drie vierde dat men dit zeker of waarschijnlijk inderdaad zou doen. Een kwart zou dit zeker of waarschijnlijk niet meer doen.

Wat te doen na het lager agrarisch onderwijs?

Omdat de geënquêteerde leerlingen op korte termijn de lagere land- of tuinbouwschool gingen verlaten (het waren immers allemaal vierde klassers), hadden zij in het algemeen al vrij vaste plannen over wat zij hierna zouden gaan doen. Degenen die verder onderwijs wilden gaan volgen werd gevraagd ook hun verdere plannen kenbaar te maken. De inhoud van de plannen komt naar voren in tabel 3.2.

Tabel 3.2 Plannen van de leerlingen na beëindiging van het lager agrarisch onderwijs (in %)

Weet het nog niet	3%
Meewerken op het ouderlijk bedrijf	14%
Werken op ander agrarisch bedrijf	5%
Werken bij loonwerker, werktuigencoöperatie, of bedrijfsverzorgingsdienst	2%
Werken in bosbouw, bij hovenier of plantsoenendienst	2%
Werken bij agrarisch verwante bedrijven of instellingen	2%
Werken buiten land- en tuinbouw	4%
Naar de middelbare landbouwschool gaan	23%
Naar de middelbare tuinbouwschool gaan	9%
Ander onderwijs volgen (meestal gericht op agrarische sector, bv. vakscholen)	31%

Tabel 3.2 (vervolg)

Van de leerlingen die eerst verder onderwijs gaan volgen (31%) wil daarna:	
naar het hoger agrarisch onderwijs	3%
naar ander onderwijs	2%
gaan meewerken op het ouderlijk bedrijf	42%
gaan werken op een ander agrarisch bedrijf	9%
gaan werken bij loonwerker, werktuigencoöperatie of bedrijfsverzorgingsdienst	3%
gaan werken in bosbouw, bij hovenier of plantsoenendienst	10%
gaan werken bij agrarisch verwante bedrijven of instellingen	11%
gaan werken buiten de land- of tuinbouw	6%
weet het nog niet	14%

Beroepsplannen van de leerlingen

Wanneer we nu de vorenstaande gegevens samenvatten, blijken de leerlingen na beëindiging van het lager of middelbaar agrarisch onderwijs de volgende beroepsplannen te hebben.

Tabel 3.3 Plannen na beëindiging van het lager agrarisch en eventueel middelbaar onderwijs (aantallen en percentages)

Hoger onderwijs volgen	21 - 3%
Op het ouderlijk bedrijf meewerken	308 - 42%
Op een ander agrarisch bedrijf werken	78 - 11%
Werken bij loonwerker, werktuigencoöperatie of bedrijfsverzorgingsdienst	30 - 4%
Werken bij andere agrarisch verwante bedrijven of instellingen	71 - 10%
Werken in bosbouw, bij hovenier of plantsoenendienst	63 - 8%
Werken buiten land- of tuinbouw	56 - 8%
Weet het niet	98 - 14%
	<u>725</u>

Het thuis gaan meewerken blijkt onder de beroepsplannen de belangrijkste plaats in te nemen. Belangstelling voor werk in de "groene sector" is er slechts in beperkte mate.

Oudere leerlingen willen minder vaak na het lager agrarisch onderwijs verder onderwijs gaan volgen dan jongeren. Interessant is ook dat van degenen die als ze weer zouden mogen kiezen niet meer naar het agrarisch onderwijs zouden gaan (hierbij zijn vrij veel leerlingen van niet-agrarische afkomst), er relatief veel buiten de land- en tuinbouw willen gaan werken. Kennelijk is in deze gevallen een wijziging in de beroepsplannen opgetreden, waardoor

het nut van het op de eerdere plannen gerichte lager agrarisch onderwijs wordt betwijfeld.

Aspecten van de beroepskeuze

Welke motieven steken er nu achter de beroepsvoorkeuren van de leerlingen? Bij de beantwoordingen van de vraag waarom men juist het eerder genoemde beroep wil gaan uitoefenen wordt het meest genoemd het afwisselende karakter van het werk. Verder noemt men als reden vooral dat het werk "wel lijkt" en dat men denkt dat "het me goed zal liggen", dat je "dan veel vrijheid van werken hebt", en dat je "dan veel in de buitenlucht kunt zijn".

Naargelang de aard van de beroepsvoorkeur lopen de motivaties enigszins uiteen. De leerlingen die op het ouderlijk bedrijf willen gaan werken leggen de nadruk vooral op het afwisselend karakter van het werk en de vrijheid van werken. Degenen die de voorkeur geven aan een beroep buiten de landbouw noemen relatief vaak als reden een goed inkomen, kansen om hogerop te komen en geregelde werktijden. Het werken in de buitenlucht en de vrijheid van werken staan hier minder centraal dan bij de anderen. De groep die niet op het ouderlijk bedrijf, maar wel elders in de agrarische sector 1) denkt terecht te komen ligt wat betreft de genoemde motieven vrij dicht bij de groep die thuis wil gaan meewerken. De vrijheid van werken weegt hier evenwel minder zwaar, het werken in de buitenlucht zwaarder.

Vooraf de grotere aandacht voor het werken in de buitenlucht is opvallend. Waarschijnlijk is dit een waarde die bij degenen die thuis gaan meewerken, voornamelijk impliciet aanwezig is omdat ze toch al zal worden gerealiseerd en daarom minder wordt genoemd, maar die door degenen die elders in de agrarische sector willen werken expliciet in de beroepskeuzeoverwegingen is betrokken, omdat ze niet zonder meer te realiseren is, en daarom meer wordt genoemd.

De redenen waarom men juist een bepaald beroep wil gaan uitoefenen verschillen niet alleen naargelang de aard van dat beroep. Het maakt ook uit of men na het lager agrarisch onderwijs direct wil gaan werken of eerst nog een voortgezette opleiding wil volgen. In de groep die meteen wil gaan werken, wordt het kunnen werken in de buitenlucht vaker als motief genoemd dan in de groep die verder onderwijs wil volgen. Voor deze laatsten weegt iets zwaarder dat

-
- 1) Onder de benaming "elders in de agrarische sector" wordt hier verstaan: a. de loonwerkbedrijven, werktuigencoöperaties, bedrijfsverzorgingsdiensten, b. de groene sector (bosbouw, hoveniers, plantsoenendiensten, recreatiegebieden etc.) en c. agrarisch verwante bedrijven of instellingen (verwerkende industrie, voorlichting, onderzoek e.d.). Soms wordt een van deze categorieën apart genoemd en worden de resterende aangeduid als "elders in de agrarische sector".

het werk afwisselend is en het betrokkene goed ligt 1).

De beroepsvoorkeuren hebben zich bij de meeste leerlingen al vrij vroeg ontwikkeld, althans bij de leerlingen die op het ouderlijk bedrijf willen gaan meewerken en, zij het in mindere mate, bij de groep die op een niet-ouderlijk agrarisch bedrijf denkt te gaan werken. Naarmate de beroepsvoorkeuren zich verder van het directe agrarisch bedrijf verwijderen, zijn ze bij relatief meer leerlingen in een later stadium tot stand gekomen. Zo heeft van degenen die thuis willen gaan meewerken, ruim vier vijfde dat idee al op de lagere school opgevat, van degenen die buiten de land- of tuinbouw willen gaan werken slechts een vijfde. In de laatste categorie zeggen dan ook verreweg de meeste leerlingen dat de beroepskeuze veel hoofdbrekens heeft gekost, terwijl degenen die thuis willen gaan meewerken dit meestal volkomen vanzelfsprekend vinden.

Evenals dit het geval was ten aanzien van de schoolkeuze, hebben ook ten aanzien van de beroepskeuze de meeste leerlingen overleg met anderen gepleegd. De rol van het onderwijzend personeel - bij de schoolkeuze nog even groot als die van de ouders - is hier evenwel aanzienlijk kleiner. Slechts 14% van de leerlingen zegt met onderwijzend personeel te hebben overlegd, 57% deed dit met de ouders, 13% met anderen, 16% met niemand.

Hoewel de ouders dus in het merendeel van de gevallen zijn geraadpleegd, hebben zij toch maar volgens 24% van de leerlingen invloed gehad op de beroepskeuze. De houding van de ouders tegenover het te kiezen beroep wordt verder door 50% van de gevallen neutraal genoemd, volgens 47% zijn de ouders ingenomen met de keuze, volgens 2% hebben zij er bezwaren tegen (1% beantwoordde deze vraag niet). Er is geen relatie tussen het al dan niet invloed hebben van de ouders en het al dan niet ingenomen zijn met de keuze. Deze uitkomsten lijken enigszins paradoxaal.

Immers 57% van de leerlingen raadpleegt de ouders, slechts 25% kent hen enige invloed toe, 47% zegt dat de ouders ingenomen zijn met de keuze, waarbij ervan de ouders die geen invloed hadden, evenveel wel of niet met de beroepskeuze van de kinderen zijn ingenomen als van degenen die dit wel hadden. Een mogelijke verklaring is gelegen in de aard van de advisering en invloed van de ouders. Wellicht beperken deze zich er toe tegen bepaalde alternatieven te zijn, zonder duidelijke voorkeuren voor een bepaald alternatief te hebben. Dit zou tot een compromisukeuze kunnen leiden, waar de ouders in ieder geval niet tegen zijn. Het zeer geringe percentage ouders dat het niet eens is met de keuze van hun kind, wijst wel in deze richting.

1) De effecten van de aard van het beroep en van het meteen gaan werken dan wel verder onderwijs volgen zijn onafhankelijk van elkaar.

Waardering van school en vakkenpakket

In het algemeen zijn de leerlingen tevreden over het lager agrarisch onderwijs. Twintig procent vindt dit een erg geschikte, 64% een geschikte, 15% een niet zo geschikte opleiding voor het beroep dat men wil gaan uitoefenen (1% beantwoordde deze vraag niet). Van degenen die buiten de land- en tuinbouw willen gaan werken, zijn de meesten van mening dat het lager agrarisch onderwijs niet zo geschikt is. Daarentegen is vooral in de groep die op het ouderlijk bedrijf wil gaan meewerken, het percentage bijzonder groot.

Slechts 13% van de leerlingen verwacht dat de kans groot is dat men alsnog van gedachte zal veranderen en later aan een ander beroep de voorkeur zal geven. Het overgrote deel acht deze kans klein of zeer klein.

Om enig inzicht te krijgen hoe de leerlingen staan tegenover het in het lager agrarisch onderwijs aangeboden vakkenpakket is hen gevraagd aan te geven wat voor soort vakken zij het meest, c.q. minst plezierig vinden. Uit de antwoorden kwam een vrij eenduidig beeld naar voren (tabel 3.4). De in tabel 3.4 gepresenteerde cijfers geven een populariteitsindex weer, verkregen door het aantal leerlingen dat een bepaald vak het plezierigst vindt, gewicht 3 te geven, het aantal dat een vak het tweede plezierigste vindt, gewicht 2 toe te kennen, het aantal dat een vak het derde plezierigst vindt, gewicht 1 te geven. Het vak dat aldus de meeste punten scoorde, kreeg het indexcijfer 1000, de populariteit van de andere vakken werd ten opzichte hiervan berekend.

Tabel 3.4 Populariteit van vakken

	Totaal	Richting landbouw	Richting tuinbouw
Vakken gericht op maatschappelijke vorming (talen, aardrijkskunde, godsdienst etc.)	332	316	365
Basisvakken voor vaktechnische vorming (bv. wis-, natuur-, scheikunde)	195	189	218
Vakken gericht op economie	157	189	165
Vakken gericht op techniek (bv. timmeren, werktuigenkunde)	568	827	243
Theorievakken gericht op akkerbouw, veeteelt, tuinbouw e.a. (bv. diervoeding, dierverzorging)	1000	1000	1000
Praktijkvakken gericht op akkerbouw, veeteelt, tuinbouw)	437	519	345
Praktijkvakken gericht op hoveniersvak en afzet van bloemen	-	-	582
Ov. vakken (muziek, gymnast. etc.)	211	196	204

Het is duidelijk dat de theorievakken gericht op bepaalde bedrijfstakken het populairst zijn, dat vervolgens in de landbouwrichting de technische vakken in aanzien zijn en voor de tuinbouw de praktische vakken gericht op de bloemensector. Ook de maatschappijvakken zijn nogal geliefd, in tegenstelling tot de economie-, wis-, natuur- en scheikundevakken, en de overige vakken (muziek, gymnastiek).

Het vak dat men het minst populariteit toekent, hoeft in feite nog niet het impopulairst te zijn. De leerlingen kunnen er vrij onverschillig tegenover staan, zonder er een uitgesproken hekel aan te hebben. Dit blijkt ook wel uit tabel 3.5 waar de impopulariteitsindex is berekend, volgens dezelfde methode als de populariteitsindex in tabel 3.4.

Tabel 3.5 Impopulariteit van vakken

	Totaal	Richting landbouw	Richting tuinbouw
Vakken gericht op maatschappelijke vorming (talen, aardrijkskunde, godsdienst etc.)	643	694	591
Basisvakken voor vaktechnische vorming (bv. wis-, natuur-, scheikunde)	1000	1000	1000
Vakken gericht op economie	336	293	409
Vakken gericht op techniek (bv. timmeren, werktuigenkunde)	145	106	221
Theorievakken gericht op akkerbouw, veeteelt, tuinbouw, e.a. (bv. diervoeding, dierverzorging)	596	571	634
Praktijkvakken gericht op akkerbouw, veeteelt, tuinbouw)	26	38	8
Praktijkvakken gericht op hoveniersvak en afzet van bloemen	-	-	108
Overige vakken (muziek, gymmastiek etc.)	58	56	70

De basisvakken voor vaktechnische vorming zijn duidelijk het impopulairst. De maatschappijvakken en de bedrijfstakgerichte theorievakken zijn eveneens bij veel leerlingen impopulair, hoewel uit tabel 3.4 bleek dat veel andere leerlingen hier juist erg positief tegenover stonden. De economievakken zijn eveneens bij een aantal leerlingen niet bepaald geliefd. Tegen de praktijkvakken heeft men heel weinig bezwaren.

Samenvattend kan uit de tabellen 3.4 en 3.5 worden afgeleid dat de leerlingen van de lagere agrarische scholen relatief negatief

staan tegenover de wis-, natuur-, scheikundevakken, en zij het in mindere mate, tegenover de maatschappij- en economische vakken. Praktijk- en theorievakken betreffende bedrijfstakken worden verdeeld, maar relatief positief beoordeeld. De technische vakken zijn in de landbouwrichting populair, in de tuinbouwrichting staat men hier neutraal tegenover. De overige vakken ontmoeten noch veel sympathie, noch veel weerstand.

4. DE MIDDELBARE LAND- EN TUINBOUWSCHOLEN

Achtergronden van de leerlingen

Van de 676 op de middelbare land- en tuinbouwscholen geënquêteerde leerlingen volgde 63% landbouwonderwijs en 37% tuinbouwonderwijs. De gemiddelde leeftijd is bijna 19 jaar. Vier procent van de geënquêteerden zijn meisjes.

Twee derde van de leerlingen is afkomstig van een agrarisch bedrijf. Van 51% is de vader landbouwer of veehouder, van 16% tuinder of kweker. Verder is de vader van 2% in loondienst in de land- en tuinbouw, van 2% in loondienst elders in de agrarische sector (bv. bedrijfsverzorgingsdienst, groene sector e.d.), van 5% zelfstandige buiten de land- of tuinbouw, van 21% in loondienst buiten de land- of tuinbouw, van 3% is geen beroep van de vader bekend. Van de leerlingen van wie de vader agrarisch bedrijfshoofd is, typeerde 51% het ouderlijk bedrijf als een melkveebedrijf, 5% als een intensief veehouderijbedrijf, 7% als een akkerbouwbedrijf, 24% als een tuinbouwbedrijf (waarvan de helft glastuinbouw) en 13% als een gecombineerd bedrijf.

Bijna al de leerlingen afkomstig van agrarische bedrijven, werken op het ouderlijk bedrijf mee. Op de tuinbouwbedrijven gebeurt dit iets minder dan op de andere bedrijven. De van melkveebedrijven afkomstige leerlingen werken doorgaans meer uren thuis op het bedrijf dan die van de andere bedrijven (zie tabel 4.1).

Tabel 4.1 Aantal uren dat de leerling thuis meewerkt (in %)

Aard bedrijf	Minder dan 15 uur	15 uur en meer	Aantal
Melkveebedrijf	31	69	224
Intensief veehouderijbedrijf	48	52	23
Akkerbouwbedrijf	74	26	27
Glastuinbouwbedrijf	66	34	45
Ander tuinbouwbedrijf	64	36	42
Gecombineerd bedrijf	54	46	54
Totaal	45	55	415

Als vooropleiding voor het middelbaar agrarisch onderwijs heeft men algemeen vormend (40%) of lager agrarisch (58%) onderwijs gevolgd. Wanneer de vader een beroep buiten de agrarische sector uitoefent ligt de nadruk iets meer op het algemeen vormend onderwijs. Van de tuinderszoons hebben er evenveel algemeen vormend als

lager agrarisch onderwijs gevolgd.

Toen men van de lagere school afkwam was 43% al van plan later naar het middelbaar agrarisch onderwijs te gaan, 16% had andere en 41% nog helemaal geen plannen. Van degenen die toen andere plannen hadden, wilde 18% alleen lager agrarisch onderwijs volgen, 47% alleen algemeen vormend onderwijs, de overigen hadden voornamelijk plannen in de richting van middelbaar of hoger technisch- of vakonderwijs. Later ging men toch naar het middelbaar agrarisch onderwijs óf vanwege de alsnog opgekomen belangstelling voor de agrarische sector, óf omdat men wel al eerder in de agrarische sector wilde gaan werken maar alsnog, bv. op advies van de leraars, het middelbaar agrarisch onderwijs hiervoor nodig vond, óf omdat de andere plannen niet realiseerbaar waren, bv. wegens doubleren of plaatsingsmoeilijkheden.

Zowel bij het kiezen van de vooropleiding als van het middelbaar onderwijs overlegde men meestal hetzij met de ouders, hetzij met onderwijzend personeel, en stonden de ouders positief tegenover de gemaakte keuze.

Wat te doen na het middelbaar agrarisch onderwijs

Na beëindiging van de middelbare land- of tuinbouwschool wil 19% van de leerlingen verder onderwijs, bijna uitsluitend agrarisch van aard, volgen, 31% op het ouderlijk en 9% op een ander bedrijf gaan werken, 2% werk zoeken bij een loonwerkbedrijf, bedrijfsverzorgingsdienst e.d., 6% in de groene sector, 9% bij agrarisch verwante bedrijven of instellingen (verwerkende industrie etc.). Slechts 2% denkt aan werk buiten de land- en tuinbouw, 4% heeft nog andere plannen (bv. een wereldreis maken), en 18% heeft nog geen idee wat te doen.

Het beroep van de vader is in belangrijke mate bepalend voor de gerichtheid van de belangstelling en voor de mogelijkheden van de leerlingen, en daarmee ook voor hun plannen. Van de boerenzoons wil bijna de helft thuis gaan meewerken en 16% wil verder leren. Van de tuinderszoons wil ruim twee vijfde thuis gaan meewerken, slechts 8% verder leren, en 16% op een niet-ouderlijk agrarisch bedrijf gaan werken. Veertien procent van de boerenzoons en 17 procent van de tuinderszoons denkt aan werk buiten de land- en tuinbouwbedrijven. Leerlingen van wie de vader elders in de agrarische sector of buiten de land- en tuinbouw werkzaam is, willen relatief vaak verder leren of hetzij in de groene sector, hetzij bij agrarisch verwante bedrijven of instellingen gaan werken. Bij een, zij het niet al te groot, aantal van hen bestaat belangstelling voor werk op een agrarisch bedrijf.

Tabel 2.4 Plannen na het middelbaar agrarisch onderwijs en uiteindelijke beroepsplannen

Plannen na m.a.o.: beroepsplannen	Boer of tuinder op het ouderlijk bedrijf		Boer of tuinder op ander bedrijf		Werknemer land- en tuinbouw		Bij ver- werkende industrie, sector voorlich- ting, on- derzoek		In de groene sector werken		Buiten de land- of tuinbouw		Weet het niet en overige		Totaal	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Verder (vnl. agrarisch)																
Onderwijs volgen	16	12	5	4	2	2	43	33	31	24	5	4	28	21	130	100
Op het ouderlijk bedrijf	183	88	12	6	3	1	4	2	-	-	-	-	7	3	209	100
meewerken																
Op een ander bedrijf mee- werken of bij loonwerker	17	22	25	32	21	27	8	10	2	3	-	-	5	6	78	100
e.d. werken																
Bij verwerkende industrie, voorlichting, onderzoek, werken	3	5	2	3	1	2	45	78	1	2	2	3	47	58	58	100
In de groene sector werken	-	-	-	-	-	-	1	2	36	92	-	-	2	6	39	100
Buiten land- en tuinbouw	1	12	-	-	-	-	7	88	-	-	-	-	-	-	8	100
Weet het nog niet en overige	17	11	13	9	3	2	26	17	7	5	3	2	85	54	154	100
Totaal	237	36	57	8	30	4	127	19	77	11	17	3	131	19	676	100

Beroepsplannen van de leerlingen

De activiteiten die men direct na het middelbaar agrarisch onderwijs denkt te gaan uitoefenen, hoeven niet helemaal parallel te lopen met de uiteindelijke beroepsplannen (zie tabel 4.2).

Uit deze tabel kan men afleiden dat de leerlingen die na het middelbaar agrarisch onderwijs verder willen leren, uiteindelijk vooraf hun bestemming zoeken in de groene sector of bij de verwerkende industrie, voorlichting en onderzoek, dat degenen die thuis willen meewerken, bijna allemaal boer of tuinder willen worden, en dat verder het werk dat men na beëindiging van de school denkt te gaan doen, uiteraard vrij sterk overeenkomt met de uiteindelijke beroepsplannen. Het valt op dat, wat men ook gaat doen direct na het middelbaar agrarisch onderwijs, er altijd wel een aantal jongeren is dat uiteindelijk het boer of tuinder worden voor ogen heeft.

Evenals er een relatie is tussen wat men na afsluiting van het middelbaar agrarisch bedrijf wil gaan doen, en het beroep van de vader, is er een relatie tussen de uiteindelijke beroepsplannen en het beroep van de vader.

Het blijkt dat zoons van boeren en tuinders voor het grootste deel of agrarisch bedrijfshoofd willen worden, of elders in de agrarische sector 1) willen gaan werken. Dit laatste is enigszins verrassend omdat er slechts enkelen uit deze groep direct na de school elders in de agrarische sector denken te gaan werken. Wanneer de vader geen boer of tuinder is, maar wel een agrarisch getint beroep heeft, wil men ook nog weleens agrarisch bedrijfshoofd worden, maar richt men zich vooral op verwerkende industrie, voorlichting en onderzoek en, zij het minder, op de groene sector. Heeft de vader een beroep buiten de land- en tuinbouw, dan wil men in 10% van de gevallen boer of tuinder worden, heeft men verder (24%) belangstelling voor werk bij verwerkende industrie, voorlichting en onderzoek en relatief erg veel (30%) interesse in werk in de groene sector. De belangstelling voor beroepen in de groene sector (bosbouw, groenvoorziening, natuurbescherming etc.) komt overwegend uit de hoek van leerlingen uit een niet-agrarisch milieu. Van twee derde van de leerlingen die in deze sector willen gaan werken, heeft de vader een beroep buiten de land- en tuinbouw. Daarentegen voelt slechts 4% van de boeren- en tuinderszoons voor werk in de groene sector.

Bij meer dan de helft van de leerlingen hebben de beroepsplannen al vrij vroeg vorm gekregen. Voor 31% was dit al op de lagere school, voor 28% tijdens de vooropleiding, voor 41% tijdens de opleiding op de middelbare land- en tuinbouwschool. Bijna al de leerlingen vinden de middelbare agrarische school een geschikte opleiding voor het beroep dat zij willen gaan uitoefenen.

1) Zie noot, pag. 20

Waardering van het boeren- c.q. tuindersberoep

Aan de leerlingen die boer of tuinder willen worden, zijn een aantal vragen gesteld over de wijze waarop zij tot de beroepskeuze zijn gekomen, en over de denkbeelden die zij ten aanzien van dit beroep hebben.

Allereerst blijkt dat voor zover men overleg heeft gepleegd over het te kiezen beroep, men dit meestal met de ouders heeft gedaan. Bijna een vijfde zegt evenwel niemand te hebben geraadpleegd. De ouders hadden in 12% van de gevallen bezwaren tegen de beslissing, voor het overige waren zij er blij mee. Een kwart van de leerlingen zegt dat hun ouders niet alleen ingenomen waren met de agrarische beroepskeuze maar ook invloed op deze beslissing hebben uitgeoefend.

Men heeft de indruk dat de beroepskeuze in het agrarisch milieu, met name tot in het recente verleden, min of meer vanzelfsprekend plaatshad. De beantwoording van verschillende vragen wijst voor de betreffende jongeren echter in tegenovergestelde richting. De meeste leerlingen hebben vrij bewust voor het agrarisch ondernemerschap gekozen ¹⁾, hoewel bij bijna de helft het feit dat de vader op een gegeven moment hulp op het bedrijf nodig had, van invloed is geweest.

In hoeverre men zijn beroepsplannen kan uitvoeren hangt natuurlijk in belangrijke mate ervan af of men in de toekomst de beschikking kan krijgen over een agrarisch bedrijf. Door 22% wordt dit onzeker geacht, door 42% vrij zeker, en door 36% erg zeker. De onzekerheid wordt vooral veroorzaakt doordat er meer opvolgers op het ouderlijk bedrijf zijn, doordat men financiële moeilijkheden verwacht met betrekking tot de bedrijfsoverneming of doordat men nog geen bepaald bedrijf heeft dat zou kunnen worden overgenomen (bv. als de ouders geen bedrijf hebben).

Indien het onverhoopt niet mogelijk zou zijn boer of tuinder te worden, zou 25% van de leerlingen werknemer willen worden op een land- of tuinbouwbedrijf, 16% bij een loonwerker, bedrijfsverzorgingsdienst e.d., 8% in de groene sector willen werken, 17% bij verwerkende industrie, voorlichting, onderzoek en 12% zou buiten de agrarische sector willen gaan werken, waarvan de helft als zelfstandige. De overigen weten nog niet wat zij in dit geval zouden doen. Uit de beantwoording van deze vraag komt de vrij sterke gerichtheid van de leerlingen die agrarisch bedrijfshoofd willen worden, op het concrete werken op de land- en tuinbouwbedrijven, duidelijk naar voren.

Behalve dat de beroepsplannen kunnen afspringen op het niet kunnen verkrijgen van een bedrijf, kan men natuurlijk ook zelf van

1) Dit wordt vooral afgeleid uit de beantwoording van een aantal vragen die samen een schaal vormden en werden geacht de bewustheid van de beroepskeuze te weten.

gedachten veranderen. De kans hierop wordt evenwel door slechts 7% van de leerlingen groot of zeer groot geacht, 72% acht de kans klein of zeer klein, 21% weet ze niet te schatten. Uit de beantwoording van enkele vragen blijkt niettemin dat de leerlingen die boer of tuinder willen worden bepaald wel oog hebben voor de mogelijkheden buiten de landbouw. Een grote meerderheid ziet ook buiten de land- en tuinbouw wel aantrekkelijke beroepen. Slechts rond een vijfde zegt dat een ander beroep dan boer en tuinder niet in aanmerking komt. Dat het agrarisch ondernemerschap echter wel geprefereerd wordt blijkt als 58% zegt zich boer/tuinder in hart en nieren te voelen, en slechts 15% zegt aan een ander beroep de voorkeur te geven als men daar een duidelijk hoger inkomen zou kunnen halen.

Een kenmerk van het agrarisch ondernemerschap is dat planning, organisatie en uitvoering bij één man berusten, waardoor de moderne boer of tuinder over bepaalde eigenschappen moet beschikken om in zijn beroep te kunnen slagen. Om inzicht te krijgen in de denkbeelden van de leerlingen over de voor het agrarisch ondernemerschap vereiste eigenschappen werd hen een lijst voorgelegd, waarbij zij konden kiezen welke zij de belangrijkste, tweede belangrijkste en derde belangrijkste eigenschap vinden om een goed agrarisch bedrijfshoofd te worden. Door de als eerste genoemde eigenschap telkens 3, de tweede 2, de derde 1 punt toe te kennen werd per eigenschap een score berekend. Hieruit komt de volgende rangorde van eigenschappen die volgens de leerlingen van belang zijn om een goed boer te worden, naar voren.

Eigenschap	Score
Vakbekwaamheid	548
Hart hebben voor het beroep	435
Aanleg voor organisatie en planning	219
Intelligentie	185
Hard willen werken	113
Interesse voor planten en dieren	52
Lichamelijk sterk zijn	40
Goed in de handel zijn	35
Interesse voor werktuigen en machines	21
Goed met de handen kunnen werken	17

De vakbekwaamheid en de liefde voor het beroep worden verreweg het belangrijkste geacht, terwijl ook aan de aanleg voor organisatie en planning, intelligentie, en het hard werken, waarde wordt gehecht.

Wat trekt deze jongeren nu eigenlijk zo sterk aan in het boerenberoep. Tabel 4.3 geeft een overzicht van de waardering die men voor een aantal aspecten van dat beroep heeft.

Tabel 4.3 Waardering van beroepsaspecten

	Percentage dat aspect		
	aantrek- kelijk acht	geen mening heeft	onaantrek- kelijk acht
Het werken in de buitenlucht			
en natuur	97	3	-
Het inkomen	35	53	12
De zelfstandigheid	95	5	-
De hoeveelheid vrije tijd	32	31	37
Het dragen van risico's	28	34	38
De sociale voorzieningen	8	34	58
Het ondernemer zijn	91	8	1
Het bij huis werken	80	17	3
Het aanzien van het beroep	42	46	12
Het werken met planten en dieren	92	8	-
De afwisseling in het werk	96	4	-
Het werken met moderne werk- tuigen en apparatuur	77	20	3

Het is duidelijk dat men de aan de aard van het werk en het beroep inherente aspecten, zoals het werken in de buitenlucht, de zelfstandigheid, de afwisseling in het werk, het ondernemer zijn e.d. positief waardeert, dat echter vooral over de beloning en de sociale voorwaarden de meningen verdeeld zijn.

Ook over hieraan verbonden kwesties als vakantie en bedrijfsgebondenheid, die door veel jonge agrariërs hoog worden opgenomen, hebben de leerlingen uitgesproken meningen. Vier vijfde vindt dat een agrarisch bedrijfshoofd minstens één week vakantie per jaar moet hebben. De gebondenheid aan het bedrijf wordt door 13% erg en door 41% nogal bezwaarlijk geacht. Anderzijds ziet bijna de helft hier geen problemen in. De negatieve kanten van het beroep lijken aan het plezier in het werk evenwel geen afbreuk te kunnen doen. Om plezier in het werk te kunnen hebben acht men het namelijk vooral van belang dat men een zekere zelfstandigheid en eigen werktijden heeft, dat het werk afwisselend is en dat men veel in de buitenlucht kan werken. Niemand vindt het hebben van veel vrije tijd van belang en plezier in het werk te hebben, terwijl ook een goed inkomen niet al te vaak wordt genoemd.

Uit de beantwoording van bovenstaande vragen komt vrij scherp naar voren dat de leerlingen die boer of tuinder willen worden dat vooral willen worden vanwege het onafhankelijke karakter van dit beroep en vanwege de aard van het werk. Over inkomen en vrije tijd wordt verschillend gedacht, maar kennelijk zijn deze zelden doorslaggevend in het kader van de beroepsevaluatie.

In de laatste jaren is herhaaldelijk de vraag opgeworpen wat de meest geschikte opleiding voor een boer of tuinder is. Veelal wordt een combinatie van algemeen vormend en middelbaar agrarisch onderwijs de beste opleiding voor een agrarisch bedrijfshoofd genoemd. De leerlingen die boer of tuinder willen worden, stemmen voor een belangrijk deel (56%) hiermee in, hoewel 28% een combinatie van lager en middelbaar agrarisch onderwijs het beste acht.

In het kader van de problemen rond de opleiding van agrarische bedrijfshoofden is ook al vaak gesteld dat het opdoen van praktische ervaring buiten het bedrijf zeer gewenst is. Vier vijfde van de betrokken leerlingen is het hiermee eens. De meesten hebben inderdaad al een zekere ervaring buiten het ouderlijk bedrijf opgedaan, hoewel meestal gedurende de vrij korte periode van minder dan 13 weken. Van de 20% die nog nooit op een ander bedrijf heeft gewerkt is ruim de helft van plan dit alsnog te doen. Een deel van de leerlingen heeft waarschijnlijk buiten het ouderlijk bedrijf gewerkt in het kader van de schoolopleiding.

De leeftijd waarop jongeren een agrarisch bedrijf overnemen, ligt meestal rond de dertig jaar. Dit betekent dat men vrij laat de uiteindelijk nagestreefde beroepspositie kan innemen. Gevraagd op welke leeftijd zij denken zelfstandig agrariër te kunnen zijn, antwoordt 5% van de leerlingen vóór het 20e jaar, 41% tussen het 21e en 25e jaar, 26% tussen het 25e en 30e jaar, 3% na het 30e jaar, en 25% heeft er geen idee van. Gezien de tot nu toe gebruikelijke gang van zaken kan men hen op dit punt geen overdreven pessimisme toeschrijven.

Mag men dus veronderstellen dat de leerlingen wellicht wat al te gemakkelijk denken over hun kansen op vrij jonge leeftijd boer of tuinder te worden, over de (o.a. financiële) problemen rond de bedrijfsovername wordt niet al te licht gedacht. Twee derde verwacht dat de bedrijfsovername heel zeker of vrij zeker ernstige problemen met zich mee zal brengen.

Over het geheel genomen blijkt uit de onderzoekresultaten dat de leerlingen die boer of tuinder willen worden, doorgaans nogal rationeel tot hun beroepskeuze zijn gekomen, en erg positief staan tegenover het beroep dat zij gaan uitoefenen, dat zij soms wel bepaalde schaduwkanten (inkomen, sociale voorwaarden etc.) hieraan onderkennen waar zij evenwel niet te zwaar aan tillen, en dat zij wel oog hebben voor het feit dat zij pas na een zekere (enigszins onderschatte) wachttijd en na het overwinnen van ernstige problemen de door hen gewenste beroepspositie kunnen gaan innemen.

Waardering van school en vakkenpakket

Aan alle geënquêteerde leerlingen, ook degenen die niet boer of tuinder willen worden, zijn nog enkele meer algemene vragen gesteld. Men blijkt voor het merendeel wel tevreden te zijn over de opleiding aan de middelbare land- en tuinbouwschool. Zestig pro-

cent zou, als men nog eens zou kunnen kiezen, waarschijnlijk weer deze opleiding gaan volgen, 20% weet het nog niet, 20% zou waarschijnlijk naar een andere school gaan. Ook als men het gewenste beroep niet zou kunnen halen, zou volgens 55% de gevolgde opleiding toch voldoende mogelijkheden bieden voor een ander beroep. Een vijfde is hier een andere mening toegedaan, terwijl een kwart geen mening heeft.

Evenals dat bij de leerlingen op de lagere agrarische scholen het geval was, werd ook aan de leerlingen op de middelbare agrarische scholen de vraag gesteld wat zij het interessantste, c.q. minst interessante vak vonden.

Tabel 4.4 geeft de populariteits- en de impopulariteitsindex van de verschillende soorten vakken weer.

Tabel 4.4 Beoordeling van de vakken

	Populari- teitsindex	Impopulari- teitsindex
Vakken gericht op maatschappelijke vorming (talen, maatschappijleer)	254	1000
Basisvakken voor vaktechnische vorming (wiskunde, natuurkunde etc.)	275	880
Vakken, gericht op techniek	439	482
Vakken, gericht op economie	215	732
Vakken, specifiek gericht op be- drijfstak, bv. akkerbouw, veeteelt, tuinbouw, bosbouw etc.	1000	132

De bedrijfstakgerichte vakken ontmoeten verreweg de meeste interesse bij de leerlingen, gevolgd door de op techniek gerichte. De "maatschappij" vakken de basisvakken voor vaktechnische vorming en de economie vakken worden daarentegen veel minder gewaardeerd.

De vraag of men nog bepaalde vakken in het vakkenpakket zou willen hebben toegevoegd, leverde een aantal zeer uiteenlopende antwoorden op. Genoemd werden vooral handvaardigheidsvakken (lassen, timmeren, metselen), taalvakken en andere op algemene ontwikkeling gerichte vakken, creatieve vakken (muziek, expressie) en theoretische en praktische bedrijfstakgerichte vakken (bv. gezondheidsleer veehouderij).

De waardering van de verschillende soorten vakken verschilt op de middelbare agrarische scholen niet veel van die op de lagere agrarische scholen. Ook hier worden de vakken gericht op maatschappelijke vorming, de basisvakken voor vaktechnische vorming en de economie vakken relatief weinig gewaardeerd i.v.t. de bedrijfstakgerichte en ook de technische vakken. Wellicht zal deze belangstelling voor dit soort vakken groter worden als men dichter

bij de bedrijfsoverneming komt en dus ook nauwer geconfronteerd zal worden met de verantwoordelijkheid verbonden aan het leiden van een eigen bedrijf. Het belang van verdere cursussen voor toekomstige boeren en tuinders (zoals de huidige EVTO-cursus) wordt hierdoor wel onderstreept.

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

Doel en uitvoering van het onderzoek

De achtergrond van dit onderzoek wordt gevormd door de geconstateerde snelle daling van het aantal meewerkende zoons en bedrijfsopvolgers in de land- en tuinbouw. Dit werpt de vraag op in hoeverre er bij agrarisch jongeren nog belangstelling bestaat voor het uitoefenen van een beroep in de agrarische sector, bij welke categorieën agrarische jongeren deze belangstelling bestaat, wat voor ideeën zij hebben met betrekking tot deze beroepen en welke wegen zij bewandelen om deze beroepsposities te bereiken. Omdat het land- en tuinbouwonderwijs een essentiële schakel vormt tussen de jongeren die in de agrarische sector willen gaan werken en de beroepen in deze sector, is ook aan dit onderwijs expliciet aandacht besteed.

De opzet van het onderzoek was tweeledig. Allereerst werd er een enquête gehouden op een duizendtal agrarische bedrijven, waar een of meer zoon(s) in de leeftijd van 12 tot 20 jaar aanwezig zijn. De enquête werd gehouden in 41 gemeenten en had plaats van februari tot mei 1974. Op 1008 bedrijven werden gegevens verkregen over 1587 12- tot 20-jarigen en 691 oudere zoons. Verder werd een aantal leerlingen van lagere en middelbare land- en tuinbouwscholen geënquêteerd om het agrarisch onderwijs in het onderzoek te kunnen betrekken en om althans een deel van de jongeren die in de land- en tuinbouw willen gaan werken direct te benaderen en dieper in te gaan op hun denkbeelden over de toekomstige beroepsuitoefening. Bij de enquête op de bedrijven was er namelijk, om de enquête binnen redelijke termijn te kunnen voltooien, van afgezien de zoons zelf te benaderen (de vragen werden aan het bedrijfshoofd gesteld) en was de vragenlijst kort gehouden.

Door 725 vierde klassers op lagere land- en tuinbouwscholen en 676 tweede en derde klassers op middelbare land- en tuinbouwscholen werden gestandariseerde vragenlijsten ingevuld. De op de middelbare scholen voorgelegde lijsten waren uitgebreider en diepgaander dan die op de lagere, vooral met het oog op de verschillen in leeftijd en zekerheid van beroepskeuze bij de leerlingen van deze scholen.

In dit rapport worden de eerste onderzoekresultaten neergelegd. Het is de bedoeling in de volgende publikatie nader in te gaan op een aantal aspecten die in dit onderzoek aan de orde komen.

De enquête op land- en tuinbouwbedrijven

In het kader van deze enquête, vooral bedoeld om informatie op te leveren over de beroepsplannen van 12- tot 20-jarige zoons, wer-

den in totaal 1008 (hoofdberoeps) bedrijfshoofden geënquêteerd. Iets minder dan de helft van de bedrijfshoofden was ouder dan 50 jaar. De meesten hebben alleen lager onderwijs, eventueel in combinatie met enkele cursussen, gevolgd. Twee vijfde van hen heeft een melkveebedrijf, 28% een bedrijf met intensieve veehouderij, 8% een akkerbouwbedrijf, 17% een tuinbouwbedrijf, 7% een gecombineerd bedrijf. De gemiddelde bedrijfsomvang is 140 sbe.

Op 41% van de bedrijven heeft het bedrijfshoofd in de afgelopen vijf jaren geen investeringen ¹⁾ van betekenis gedaan en bestaan er ook geen plannen om in de komende vijf jaren dergelijke investeringen te doen. Dit kan natuurlijk de kansen van een eventuele opvolger het bedrijf met voldoende toekomstperspectief over te nemen verkleinen.

Twee derde van de bedrijfshoofden zou graag zien dat een zoon boer wordt, een vijfde heeft dat liever niet, de overigen maakt het niet uit. Ruim een derde verwacht dat bepaalde omstandigheden de ontwikkeling van het bedrijf in de toekomst ongunstig kunnen beïnvloeden. Als ongunstige omstandigheden noemt men vooral de verkaveling en ontsluiting van het bedrijf, uitbreidings- en bestemmingsplannen en een te klein bedrijf. Daarentegen onderkent 17% van de bedrijfshoofden gunstige omstandigheden voor de bedrijfsontwikkeling, waarbij vooral verkaveling en ontsluiting en mogelijkheden tot vergroting van de oppervlakte of ruilverkaveling worden genoemd.

Op deze 1008 bedrijven zijn gegevens verzameld over in totaal 2278 zoons van 12 jaar of ouder, waarvan 813 (36%) in de leeftijd van 12 tot 16 jaar, 774 (34%) in de leeftijd van 16 tot 20 jaar, en 691 (30%) van 20 jaar of ouder.

Het soort onderwijs dat door de meeste zoons (27%) wordt, of als hoogste onderwijsvorm is gevolgd, is het lager niet-agrarisch beroepsonderwijs. Lager agrarisch onderwijs is door 20% van de oudere zoons gevolgd, maar slechts 14% van de 16- tot 20-jarigen en 11% van de 12- tot 16-jarigen noemt deze onderwijsvorm. Verder noemt 13% van de ouderen en 10% van de 16- tot 20-jarigen middelbaar agrarisch onderwijs als gevolgde onderwijsvorm, meestal met lager agrarisch onderwijs als vooropleiding. Hoewel er een lichte tendentie is dat als een oudere zoon in een gezin agrarisch onderwijs gaat volgen omdat zij het bedrijf wil overnemen, de jongere zoons relatief vaak niet-agrarisch onderwijs gaan volgen, wijzen deze cijfers toch wel in de richting van een enigszins afnemende belangstelling van boeren- en tuinderszoons voor het lager agrarisch onderwijs. Resultaten uit andere onderzoeken indiceren dat in agrarische kringen inderdaad een combinatie van algemeen vormend en middelbaar agrarisch onderwijs geprefereerd wordt boven een combinatie van middelbaar en lager agrarisch onderwijs. Dat de

1) Onder investeringen worden hier alleen investeringen verstaan die een uitbreiding van het bedrijf inhouden, dus geen zgn. vervangingsinvesteringen.

leerlingenaantallen van het lager agrarisch onderwijs niettemin stijgen komt o.a. voort uit het feit dat deze scholen tegenwoordig een belangrijke functie vervullen als beroepsopleiding voor beroepen buiten de directe land- en tuinbouwbedrijven. Andere oorzaken kunnen gelegen zijn in meer algemene demografische tendenties (verschuivingen in de aantallen jongeren van een bepaalde leeftijd) en in verschuivingen binnen het onderwijssysteem in zijn totaliteit (bv. door veranderingen in eisen t.a.v. gevolgde vooropleidingen).

Van de zoons die reeds een beroep uitoefenen (hierbij zijn geen 12- tot 16-jarigen) werkt ruim een kwart thuis mee, is + 7% in loondienst in de land- en tuinbouw, en zijn er enkelen reeds agrarisch bedrijfshoofd. De 16- tot 20-jarigen werken verder overwegend als niet-agrarisch vak- of handarbeider; van de ouderen is ook een behoorlijk aantal niet-agrarisch hoofdarbeider. De oorzaak van het verschil is dat deze 16- tot 20-jarigen al werken en dus vrij vroeg hun schoolopleiding hebben beëindigd, terwijl er onder de ouderen een aantal is met een meer uitgebreide schoolopleiding, en dus met makkelijker toegang tot de hoofdarbeidersberoepen.

Op grond van de beroepsplannen van de schoolgaande leerlingen en de door de werkende zoons uitgeoefende beroepen is enig inzicht verkregen in hoeverre de beroepsplannen en beroepsactiviteiten van de zoons agrarisch gericht zijn. Het blijkt dat aan 30% een agrarisch beroep kan worden toegekend. Dit houdt in verreweg de meeste gevallen in dat men boer of tuinder wil worden c.q. is. Bij 10% is de onzekerheid nog vrij groot. Naargelang de leeftijdsklassen hoger zijn is dit percentage ook iets hoger. Daar staat tegenover dat er onder de jongere zoons meer zijn waarvan de beroepskeuze nog onbekend is en die alsnog de agrarische richting kunnen inslaan.

De lagere land- en tuinbouwscholen

Van de 725 op de lagere land- en tuinbouwscholen geënquêteerde vierde klassers volgt 58% landbouwonderwijs, 39% tuinbouwonderwijs, en 3% een combinatie van land- en tuinbouwonderwijs. Twee derde van de jongens komt uit het boeren- of tuindersmilieu, van enkelen is de vader in loondienst in de agrarische sector, van de overigen werkt de vader in loondienst, meestal buiten de land- of tuinbouw. Bijna al de boeren- en tuinderszoons werken regelmatig thuis op het bedrijf mee; 62% doet dit 20 uur of meer per week. Van de kinderen uit niet-agrarische milieus heeft een derde eerst ander voortgezet onderwijs gevolgd, van de kinderen uit een agrarisch milieu is dit 14%. De houding van de ouders tegenover de agrarische schoolkeuze blijkt overwegend positief te zijn geweest. De leerlingen zelf betreuren hun keuze over het algemeen niet. Drie vierde van hen zou, als men nog eens zou kunnen kiezen, weer

naar het lager agrarisch onderwijs gaan.

Het grootste deel van de leerlingen is van plan na het beëindigen van het lager agrarisch onderwijs verder te gaan leren. Men wil naar het middelbaar agrarisch onderwijs of naar specifieke agrarisch gerichte vakscholen. Na deze opleiding denkt de helft op een land- of tuinbouwbedrijf te gaan werken, een kwart denkt werk te vinden elders in de agrarische sector (bv. bij loonwerker, in verwerkende industrie, bij landbouwvoorlichting, in de groene sector). Enkeligen willen hoger agrarisch onderwijs gaan volgen of buiten de agrarische sector gaan werken, 14% weet nog niet wat te gaan doen. Degenen die na het lager agrarisch onderwijs meteen willen gaan werken willen dit overwegend op een land- of tuinbouwbedrijf of elders in de agrarische sector doen. Op basis van hun plannen op het moment van de enquête kan worden gesteld dat ruim de helft van de leerlingen uiteindelijk op een land- of tuinbouwbedrijf wil gaan werken, een vijfde elders in de agrarische sector, vooral in de "groene sector" of bij verwerkende industrie, voorlichting en onderzoek, 8% buiten de land- en tuinbouw, terwijl 14% nog niet weet wat te gaan doen.

De leerlingen die op het ouderlijk bedrijf willen gaan werken zien vooral het afwisselend karakter van het werk en de vrijheid van werken als aantrekkelijke kanten. Degenen die buiten de landbouw willen gaan werken zijn kennelijk meer carrièregericht en noemen een goed inkomen, kansen om hoger op te komen en geregelde werktijden. De groep die niet op het ouderlijk bedrijf maar wel in de agrarische sector wil gaan werken noemt ongeveer dezelfde aspecten als degenen die op een agrarisch bedrijf denken te gaan werken, maar legt meer nadruk op het kunnen werken in de buitenlucht.

Voor zover de leerlingen op de land- en tuinbouwbedrijven willen gaan werken, hebben hun beroepsplannen zich al vrij vroeg ontwikkeld. Naarmate de beroepsvoorkeuren zich verder van het directe agrarische bedrijf verwijderen zijn ze doorgaans ook later tot stand gekomen. Men heeft meestal met de ouders over de beroepskeuze overleg gepleegd. Volgens de leerlingen hebben de ouders evenwel slechts in een beperkt aantal gevallen invloed op deze keuze uitgeoefend. De houding van de ouders tegenover de beroepskeuze van hun kinderen is grotendeels neutraal of positief.

De tevredenheid over de opleiding aan het lager agrarisch onderwijs is behoorlijk groot. Slechts 15% van de leerlingen vindt deze opleiding niet zo geschikt met het oog op het beroep dat men wil gaan uitoefenen. Het betreft hier vooral degenen die buiten de agrarische sector willen gaan werken. De kans dat men alsnog van gedachten zal veranderen en aan een ander beroep de voorkeur zal geven, wordt door 13% van de leerlingen groot geacht.

Hoe beoordelen de leerlingen de verschillende onderdelen van het hen aangeboden vakkenpakket? De wis-, natuur- en scheikundevakken vindt men niet erg aantrekkelijk. Ook de maatschappij- en econo-

mische vakken worden relatief slechts matig gewaardeerd. Praktijken en theorievakken die betrekking hebben op agrarische bedrijfstakken worden verdeeld, maar overwegend duidelijk positief beoordeeld. De technische vakken zijn in de landbouwrichting populair, in de tuinbouwrichting staat men hier neutraal tegenover. De overige vakken ontmoeten noch veel sympathie, noch veel weerstand.

De middelbare land- en tuinbouwscholen

Van de 676 op de middelbare land- en tuinbouwscholen geënquêteerde leerlingen volgde 63% landbouwonderwijs en 37% tuinbouwonderwijs. De gemiddelde leeftijd is bijna 19 jaar. Vier procent van de geënquêteerden zijn meisjes.

Twee derde van de leerlingen is afkomstig van een agrarisch bedrijf, van 26% werkt de vader buiten de agrarische sector. Van de agrarische bedrijven zijn er 51% melkveebedrijven, 5% bedrijven met intensieve veehouderij, 7% akkerbouwbedrijven, 24% tuinbouwbedrijven (waarvan de helft glastuinbouw) en 13% gecombineerde bedrijven.

Bijna al de leerlingen afkomstig van agrarische bedrijven werken op het ouderlijk bedrijf mee. Op de tuinbouwbedrijven gebeurt dit iets minder, op de melkveebedrijven iets meer dan gemiddeld.

Als vooropleiding voor het middelbaar agrarisch onderwijs heeft men algemeen vormend (40%) of lager agrarisch (58%) onderwijs gevolgd. Vooral wanneer de vader een beroep buiten de agrarische sector uitoefent ligt de nadruk iets meer op het algemeen vormend onderwijs. Zowel bij het kiezen van de vooropleiding als van het middelbaar onderwijs overlegde men meestal hetzij met de ouders, hetzij met onderwijzend personeel en stonden de ouders positief tegenover de gemaakte keuze.

Na beëindiging van de middelbare land- of tuinbouwschool wil 19% van de leerlingen verder onderwijs, bijna uitsluitend agrarisch van aard volgen, 40% op een agrarisch bedrijf gaan werken, 17% in de bredere agrarische sector werk zoeken en 2% buiten de agrarische sector gaan werken. De overige hebben nog vrij vage of geen plannen. Vooral de boeren- en, in iets mindere mate, de tuinderszoons willen op een agrarisch bedrijf gaan werken.

Uiteindelijk wil 36% van de leerlingen boer of tuinder op het ouderlijk bedrijf worden, 8% boer of tuinder op een ander bedrijf, 4% werknemer in de land- en tuinbouw. 11% wil in de groene sector werk vinden, 19% bij verwerkende industrie, voorlichting, onderzoek, 3% buiten de land- en tuinbouw, 19% heeft nog geen definitieve beroepsplannen. Degenen die na het middelbaar agrarisch onderwijs verder willen leren, zoeken vooral hun bestemming in de groene sector of andere aan de land- en tuinbouw verwante sectoren, degenen die thuis willen gaan werken, willen bijna allemaal agrarisch bedrijfschef worden. Naarmate het beroep van de vader

duidelijker agrarisch van aard is, zoekt ook een groter deel van de zoons zijn toekomst in deze sector.

Bij meer dan de helft van de leerlingen hebben de beroepsplannen al vrij vroeg vorm gekregen. Van 31% was dit al op de lagere school, voor 28% tijdens de vooropleiding, voor 41% pas tijdens de opleiding op de middelbare land- en tuinbouwschool.

Bijna al de leerlingen vinden de middelbare agrarische school een geschikte opleiding voor het beroep dat zij willen gaan uitoefenen.

Aan de leerlingen die boer of tuinder willen worden zijn een aantal vragen gesteld over de wijze waarop zij tot de beroepskeuze zijn gekomen en over de denkbeelden die zij ten aanzien van dit beroep hebben. Het blijkt dat, voor zover men overleg heeft gepleegd over de beroepskeuze, men dit meestal met de ouders heeft gedaan. Over het algemeen waren deze met de gemaakte keuze ingenomen.

De indruk bestaat verder dat de agrarische beroepskeuze doorgaans vrij bewust heeft plaatsgehad. Niettemin is het feit dat de vader op een gegeven moment hulp op het bedrijf nodig had, in de helft van de gevallen van invloed geweest.

Iets meer dan een vijfde van de leerlingen die boer of tuinder willen worden, acht het nog onzeker of men in de toekomst de beschikking over een agrarisch bedrijf kan krijgen. Indien het onverhoopt niet mogelijk zou zijn boer of tuinder te worden zou 25% van de leerlingen werknemer op een land- of tuinbouwbedrijf willen worden en 16% werknemer bij een loonwerker, bedrijfsverzorgingsdienst e.d., 8% in de groene sector willen werken, 17% in de bredere agrarische sector en 12% buiten de agrarische sector. De overigen weten nog niet wat zij in zo'n geval zullen doen.

Slechts weinig leerlingen achten de kans groot dat zij nog van gedachten zullen veranderen ten aanzien van hun beroepskeuze. Men heeft wel oog voor beroepsmogelijkheden buiten de land- en tuinbouw, maar geeft de voorkeur aan werk in de agrarische sector. Aantrekkelijke kanten van het boerenberoep vindt men vooral aan de aard van het werk en aan het beroep inherente aspecten, zoals het werken in de buitenlucht, de zelfstandigheid, de afwisseling in het werk, het ondernemer zijn, e.d. Over de beloning en sociale voorwaarden zijn de meningen verdeeld.

De belangrijkste eigenschappen voor een goede boer of tuinder vindt men vakbekwaamheid, hart hebben voor het beroep, aanleg voor organisatie en planning, en intelligentie.

In de laatste jaren is herhaaldelijk de vraag opgeworpen wat de meest geschikte opleiding voor een boer of tuinder is. Veelal wordt een combinatie van algemeen vormend en middelbaar agrarisch onderwijs de beste opleiding voor een agrarisch bedrijfshoofd genoemd. De leerlingen die boer of tuinder willen worden, stemmen hier voor het merendeel mee in, hoewel ruim een kwart een combinatie van lager en middelbaar agrarisch onderwijs het best acht.

Over de leeftijd waarop men een agrarisch bedrijf kan overnemen, wordt vrij optimistisch gedacht; 46% verwacht dat dit voor het 25e jaar zal gebeuren. Anderzijds verwacht twee derde dat de bedrijfsovername vrij zeker ernstige (o.a. financiële) problemen met zich meer zal brengen.

Uit enkele, aan alle leerlingengestelde meer algemene vragen over de opleiding aan de middelbare land- en tuinbouwschool blijkt dat het merendeel wel tevreden is over deze opleiding. De meeste leerlingen zouden, als ze nog eens konden kiezen, waarschijnlijk weer naar deze school toe gaan. Meer dan de helft denkt dat de gevolgde opleiding voldoende mogelijkheden zou bieden voor een ander beroep, als men het nu gewenste niet zou kunnen halen.

Wat betreft de populariteit van de diverse vakken blijken de bedrijfstakgerichte en de technische vakken duidelijk meer gewaardeerd te worden dan de vakken gericht op maatschappelijke vorming, vaktechnische vorming en de economievakken. Er is wat dit betreft dus weinig onderscheid tussen de leerlingen van de lagere en die van de middelbare agrarische scholen.

Kaart 1. Aantal geënquêteerden per onderzoeksgemeente

BIJLAGE

Opzet van de enquêtes

Er werd geschat dat de enquête op + 1000 bedrijven zou moeten worden gehouden, om voldoende landelijke en regionale representativiteit te kunnen waarborgen. Om dit aantal te bereiken werden allereerst op basis van een aselechte steekproef 41 gemeenten gekozen. Bij de toetsing, in het bijzonder naar het kenmerk bedrijfstype, bleken deze gemeenten als representatief voor Nederland en een splitsing van de regio's Noord, Oost, Zuid, West, te kunnen worden beschouwd. Met behulp van de STULM 1) werden de adressen van de boeren en tuinders in de betrokken gemeenten verkregen. Met toestemming van de betreffende colleges van B. en W. en met medewerking van de gemeentesecretarie werden de adressen van alle hoofdberoep land- en tuinbouwers met een of meer zoons, geboren tussen 1-1-1954 en 1-1-1962, hieruit geselecteerd. Na per gemeente aselekt telkens zoveel adressen te hebben gekozen dat er een vaste relatie bestond tussen het aantal in een gebied (bv. Noordelijk Zeekleigebied) te enquêteren bedrijven en het totaal aantal bedrijven in dat gebied, werd uiteindelijk een bruto-adressenbestand van iets meer dan 1000 bereikt, waarin de verschillende delen van het land ongeveer hetzelfde gewicht hebben, als zij hebben t.a.v. het totaal aantal hoofdberoepsbedrijfshoofden in Nederland. Alvorens met de eigenlijke enquête te beginnen, is een proefenquête gehouden in de gemeente Deil, die aanleiding gaf tot enige veranderingen in de opzet van de vragenlijst welke overigens vanwege het grote aantal te bezoeken bedrijven kort was gehouden. (De enquête startte uiteindelijk eind januari 1974 en kon in de loop van mei worden afgesloten.) Op 1008 bedrijven werden gegevens verzameld over 1587 120- tot 20-jarigen en 691 oudere zoons.

Voor de enquête op de lagere land- en tuinbouwscholen werden 36 op basis van een aselechte steekproef gekozen scholen benaderd 2). Omdat kan worden verwacht dat de denkbeelden over de beroepskeuze in de hoogste klas het verst gevorderd zullen zijn, werd alleen aan de hoogste (vierde) klassen een vragenlijst voorgelegd. Deze vragenlijsten waren vrij sterk gestandaardiseerd. Alle vragen werden in ik-vorm aan de leerlingen voorgelegd, om het beantwoorden zo gemakkelijk mogelijk te maken. De enquêtes konden nog vóór de examenperiode 1973/1974 worden gehouden, vooral dank zij de buitengewone medewerking van de schooldirecties. In totaal werden 725 vragenlijsten verwerkt. De in dit onderzoek betrokken lagere land- en tuinbouwscholen en het aantal per school geënquêteerde leerlingen is te vinden in de tabel.

Aantal per school geënquêteerde leerlingen (lagere land- en tuinbouwscholen)

Winsum (Gr.)	21	Groenlo	22	Hillegom	11
Buitenpost	22	Bruchem	16	Honselersdijk	33
St.-Nicolaasga	16	Breukelen	18	Rotterdam	50
Emmen	18	Hoogland	10	Gouda	34
Meppel	18	Amsterdam (Sloten)	12	Capelle (Z.)	16
Heeten	17	Castricum	24	Princenhage	26
Kampen	23	Hoor	7	Oirschot	15
Wierden	22	Schagen	17	Gemert	21
Denekamp	10	Overveen	24	Steenbergen	14
Barneveld	21	Grootebroek	14	Vlijmen	16
Bemmel	23	Alphen a/d Rijn	14	Heerlen	47
Vorden	15	Gorinchem	14	Weert	24

1) Stichting Uitvoering Landbouw Maatregelen.

2) Bij de voorbereiding en steekproeftrekking is bijzonder dankbaar gebruik gemaakt van enkele publikaties van de Directie Landbouwonderwijs, te weten:

- Overzicht aantallen leerlingen hogere en middelbare agrarische scholen 1973/1974;
- Gegevens inzake de leerlingenbezetting van de lagere land- en tuinbouwscholen in Nederland, cursusjaar 1972/1973
- Het Land- en Tuinbouwonderwijs gedurende het cursusjaar 1970/1971.

BIJLAGE (vervolg)

Op de middelbare land- en tuinbouwscholen was de medewerking van de directie en de leerlingen eveneens bijzonder groot. Leerlingen van den aantal 2e en 3e klassen werden geënquêteerd. De verhoudingen in leerlingenaantal tussen de 6 door de Directie Landbouwonderwijs onderscheiden inspecties worden in de enquêtegroep weerspiegeld, evenals dat bij de enquête op de lagere land- en tuinbouwscholen het geval was. Gezien de leeftijd van de leerlingen op de middelbare land- en tuinbouwscholen hoger is dan van die op de lagere en hun beroepsplannen verder zijn uitgekristalliseerd, is de voorgelegde vragenlijst ook uitgebreider. Vooral de vragen met betrekking tot de denkbeelden over de agrarische beroepsbeoefening, gesteld aan leerlingen die plannen hadden in deze richting, gingen aanzienlijk verder. De enquête had ongeveer tegelijk met die op de lagere land- en tuinbouwscholen plaats en kon tegen het einde van het schoolseizoen 1973/1974 worden afgesloten.

Aantal per school geënquêteerde leerlingen (middelbare land- en tuinbouwscholen)

Middelbare Landbouwscholen (alle 2e en 3e klassen)

Rijks	MLS Leeuwarden	37
Alg.	MLS Groningen	42
RK	MLS Raalte	59
Chr.	MLS Doetinchem	75
Rijks	MLS Utrecht	56
RK	MLS Hoorn	24
Alg.	MLS Dordrecht	32
RK	MLS Boxtel	52
RK	MLS Roermond	35

Middelbare Tuinbouwscholen

Rijks	MTS Aalsmeer	(2e klas A-cursus)	38
Rijks	MTS Hoorn	(2e klas B-cursus)	21
Rijks	MTS de Lier	(2e en 3e klas A-cursus)	57
Rijks	MTS Lisse	(2e en 3e klas A-cursus)	38
Rijks	MTS Utrecht	(3e klas A-cursus)	38
Rijks	MTS Tiel	(2e en 3e klas A- en B-cursus)	10
RK	MTS Breda	(2e klas B-cursus)	20
RK	MTS Venlo	(3e klas A-cursus)	42